

Žaža, Stanislav

[Stěpanova, Ludmila. Česká a ruská frazeologie: diachronní aspekty]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2005, vol. 54, iss. A53, pp. 228-230

ISBN 80-210-3705-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101747>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

71) и третья глава („Контрастивный анализ валентности глаголов в польском, белорусском и русском языках“, с. 72–120) имеют практический уклон. Помимо реестра наиболее частотных глаголов, отличающихся по типу управления, в них приведены примеры полного контрастивного семантико-синтаксического анализа (по 10 глаголов). Подавляющее большинство глаголов многозначны и только такой анализ проявляет различия в управлении глаголов не в первом словарном значении, как, например, в чешском *bát se o koho, o co* в значении „бояться за кого“ (ср. польск. *bać się o kogo, o co*), в то время как в первом значении „испытывать страх“ управление соответствующих глаголов во всех четырех языках совпадает.

Конкретный анализ глаголов в нескольких языках позволяет вывести на качественно новый уровень сам процесс выявления значений глагола. Его сущность заключается в том, что поиск был ориентирован не только на материал толковых и переводных словарей, но и на факты родственных языков, участвующих в сопоставлении. Авторы исходили из факта, что то или иное значение глагола, зафиксированное в лексикографических источниках одного языка, может быть присуще и другому глаголу и в других языках, но при этом не быть зафиксированным словарями.

Глагол является предикативным центром синтаксической конструкции, чаще всего его приоритетными характеристиками считаются синтаксические сочетаемости, т. е. модели управления. Проведенный контрастивный анализ глаголов в рассматриваемых языках, однако, показал, что отдельные значения глагола всегда обусловлены особенностями его семантической или лексической сочетаемостью. Семантическая валентность глагола первична по отношению к его синтаксической валентности.

В конце книги помещены: список употребляемых сокращений („Семантические квалификаторы“, с. 126; „Управляемые формы“, с. 126) и список языковедческой литературы, относящейся к рассматриваемой проблематике („Литература“, с. 127–131). Содержание находится в начале книги („Оглавление“, с. 3–4).

В настоящей работе перечислены далеко не все основания выделения разных значений глагола. Например, неодинаково проявляют себя разные лексические и семантические сочетаемости. При выделении отдельных значений полисемантического глагола необходимо учитывать не только обязательные, но и факультативные валентности. Однако изучение этих проблем требует более обширного материала и дополнительных исследований. Авторы осознают, что создание объемного семантико-синтаксического словаря глаголов на материале нескольких славянских языков – это дело будущего.

Алем Бранднер

Stěpanova, L.: Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Olomouc 2004. 297 s. ISBN 80–244–0795–7.

Publikace je dalším dílem známé olomoucké autorky, z jejíhož pera vyšla již řada pozoruhodných statí o problematice ruské a české frazeologie. Doc. Stěpanova je rovněž spoluautorkou bibliografického soupisu ruských frazeologizmů z historicko-etymologického hlediska (Mnichov 1994), historicko-etymologického příručního slovníku ruské frazeologie (Словарь русской фразеологии. СПб., 1998) a účastnicí projektu historicko-etymologického slovníku české frazeologie. Přestože v oblasti frazeologie bylo už mnoho vykonáno, zůstávají jednou z dosud málo neprobádaných oblastí její diachronní aspekty. Je proto kniha L. Stěpanovové vítaným příspěvkem k vyplnění této mezery.

Východním materiálem jsou pro autorku frazeologické jednotky české; k frazémům ruským se přihlíží především pro úplnější ilustraci určitých vývojových tendencí. Nejde tedy o popis důsledně porovnávací jednotlivé frazémy, ale spíše o komplementárně pojatou analýzu vzniku a vývoje různých frazeologických jednotek. Na začátku se popisuje původ frazémů spojených s extralingvistickými reáliemi domácími (dějinami, legendami, pohádkami ap.). Z výrazů, jejichž specifická je tvořena lingvistickými činiteli, zaujímají podstatné místo frazeologické jednotky obsahující vlastní jméno (antroponymum, zoonymum, toponymum aj.). Charakteristické pro české frazémy jsou mj.

různé hříčky s vlastními jmény (*na svatého Dyndy, na svatou Lenoru; být z Prachatic; ženich od Drážďan, a ne od Berouna* aj.). Velkou část české i ruské frazeologie tvoří rovněž frazémy cizího původu, tj. výrazy spojené se společným kulturním a historickým dědictvím evropských národů a frazeologické výpůjčky z cizích jazyků. Jde tu hlavně o frazeologismy biblického původu, v sovětském období málo zkoumané (např. *вавилонское столпотворение* ‚zmatek, boží dopuštění, chaos‘, *зарыть талант в землю* ‚zakopat svou hřivnu‘ a mn. j.), a frazémy přejaté z antické mytologie (*авгиевы конюшни // Augiášův chlév* ‚nepořádek, svinčík‘, *разрубить гордиев узел // rozetnout gordický uzel* a mn. j.). České frazeologické výpůjčky pocházejí především také z němčiny, (sr. o nich pěkný a podrobný výklad na s. 82), ruské z francouzštiny, ale i v ruských se němčina dosti nativila. Protože frazémy snadno přecházejí z jednoho jazyka do druhého, je diagnóza cizích rčení mezi domácími záležitostí značně nesnadná. V češtině i v ruštině existuje celá řada kalků německých, latinských i francouzských rčení (dodejme, že v něm. terminologii se výstižně rozlišují Lehnwörter – výrazy přejaté v původní podobě a Lehnübersetzungen – kalky); celá věc se pak ještě komplikuje i tím, že na jedné straně existují ještě tzv. poloviční kalky (např. *пробить брешь* ‚překonat překážku‘, vl. ‚udělat průlom‘, *дá to фушку, mít печ, делат něco софрем*), na druhé straně pak skutečné internacionalizmy, odrážející podobný způsob vidění světa u představitelů různých národů. Ty mohou být strukturálně analogické, sr. např. *čes. rozumí tomu jako koza petrželi* a *rus. разбирается как свинья в апельсинах*, ale i po formální stránce značně odlišné, např. *rus. темный лес, čes. temná záhada*, *pol. spod ciemnej gwiazdy*, něm. *im Dunkel liegen* apod. Určení podílu nacionálních a internacionálních prvků považuje autorka právem za jeden z nejdůležitějších úkolů současné frazeologie, který umožní «nejenom sledovat cesty a důvody... přejetí [frazému], nýbrž také odhalit specifickou frazeologickou zásobu a lexikálně gramatického systému daného jazyka» (s. 217). V současné době řada autorů kritizuje někdejší přeceňování kulturologické specifčnosti frazémů (sr. s. 94).

Dalším zajímavým problémem, kterému se v knize věnuje náležitá pozornost, je studium frazeologických archaizmů a vzniku neologizmů. Analýzou několika památek staré české a ruské literatury zjišťuje autorka pečlivě změny ve formě, struktuře a počtu komponentů frazémů i pohyb v samotné frekvenci frazémů a dochází k závěru, že se do současnosti zachovala v nezměněné podobě v podstatě jen asi třetina frazeologických jednotek doložených v sledovaných dílech. Ve značném množství frazeologických neologizmů je třeba konstatovat výrazný podíl nových lexémů a frazémů vděčících angličtině (*první koš /problémů/, zahrát něco do autu, ztratit tvář*). Autorka konstatuje, že zaznamenané změny zřetelně popírají tvrzení o konzervativní a neměnné povaze frazeologie: frazémy na jedné straně skutečně konzervují archaické prvky různých typů, na druhé straně se však frazeologie jako expresivní jádro jazyka mění stejně rychle, ne-li rychleji než lexikální systém, neboť exprese tíhne k stálému obnovování svých prostředků.

Pozornosti zasluhuje dále oddíl, v němž se podrobně probírají evoluční změny jednotlivých frazeologických jednotek. Jde o změny kvantitativní (snížení nebo zvýšení počtu komponentů ve frazémech) např. současné *čes. je pod obraz* ‚zcela opilý‘, vzniklo z rčení *je pod obraz boží* ‚ztratil podobu člověka (stvořeného k obrazu božimu)‘; *их как собак (// собак незаных) развелось, je jich jako psů (// Ø)*, ale zejména kvalitativní. Z nich nejvýraznější jsou změny vnitřní formy frazémů, především demotivace způsobené různými příčinami: např. frazém *втереть очки кому* ‚oblamutit někoho (předstíráním něčeho ve lepším světle)‘ (sr. odůl i podst. jména *очкоутиратель, -ство*) odráží triky falešných hráčů nanášejících na karty dodatečné tečky; *пřijít под черес* ‚vdát se‘ (nasazení čepce bylo prvkem svatebního obřadu, chodit bez pokrývky hlavy směly jen nevdané ženy). Charakteristické (zvláště pro ruštinu) jsou demotivace způsobené fonetickými, morfologickými a lexikálními archaizmy, např. *ни зги не видно* ‚je tma jak v pytli‘ (*зга < стьга* ‚stezka‘; tj. je taková tma, že není vidět ani na cestu); *под. čes. невидět ani збло* (< стѣбло); *не миновать глагола* ‚neujít oběšení‘ (*глаголь* – starý název písmena Г, připomínajícího šibenici); *hodina, lhůta vupršela* (písek «prší» v přesýpacích hodinách) a mn. j. V ruských frazémech je více archaických zájmén, číslovek, adverbii a slovesných tvarů, např. *быть по сему* ‚budiž tak‘; *хранить туце глаза* ‚střežit jako oko v hlavě‘, *бряцать оружием* ‚řinčet zbraněmi‘; *погибоша аки обрел-ы* ‚zmizel(-a,-o, -i,-y) beze stopy‘. Přítomnost archaických prvků však podle autorky nebrání přetrvávání frazémů v případě, je-li zachována strukturální dělitelnost vnitřní formy, spojitost s ostatními jazykovými jednotkami, byť je třeba založena na mylné etymologii.

Z autorčina přesvědčivého výkladu si čtenář může velmi dobře učinit představu o tom, jaké problémy představuje popis frazeologického materiálu, zejména pak jeho historická a etymologická analýza. Už jen shromáždění značného množství frazeologických jednotek (sr. níže), které se v knize soustředěně analyzují, představuje samo o sobě velmi pracný úkol. Podobně náročný by byl jen jejich lineární popis, uvážíme-li strukturní mnohotvárnost, sémantickou rozmanitost a faktickou kvantitativní nekonečnost celého souboru frazémů z nejrůznějších odvětví lidského života, zvláště jde-li o frazeologii dvou národů, geneticky sice příbuzných, ale co do historie a vývoje životních podmínek vzájemně odlišných. Tím více je si třeba cenit úsilí popsat tento různorodý materiál z hlediska zjišťování původu a historického vývoje jeho jednotlivých částí; úsilí, při němž je současník přirozeně hendikepován neznalostí jazykového povědomí někdejších mluvčích. Výběr kritérií, která si stanovila autorka ke splnění tohoto úkolu, svědčí o promyšleném záměru, vycházejícím ze spolehlivého zvládnutí řady dílčích předpokladů. Tento záměr byl chvályhodným způsobem uskutečněn.

Publikace L. Stěpanovové je vybavena vedle ruského resumé (243–253) důkladným rejstříkem všech frazémů uvedených v textu, jichž je přes 1600 českých a ruských (!) a přes 300 z dalších jazyků, slovanských i neslovanských, rozsáhlými bibliografickými údaji o teoretických pracích a neméně obsažným seznamem slovníků a bibliografií (223–242); poněkud překvapivě však mezi nimi nenacházíme první náš poválečný *Rusko-český frazeologický slovník* Marie Martinkové z r. 1953.

Přestože plně uznáváme, že při zvolené koncepci práce nelze počítat s důsledným srovnáváním ruských a českých frazémů (viz o tom na počátku recenze), litujeme poněkud jen toho, že není pro českého uživatele ve větší míře zpřístupněn význam některých ruských frazémů (např. na s. 22, 75, 140, 187). Jako v každé publikaci nalézáme pak i v této práci některá místa, k nimž by bylo možno vyslovit dodatek nebo nutno provést drobnou korekturu tiskového nedopatření: s. 22: *Šlejhar*, s. 34: Koranda, s. 35: *Aachen* s předložkou: *zu Aachen*, s. 29, 65, 78, 257: spr. Kalendas, s. 42: *pánbůh*, s. 65: *ad Kalendas Graecas, grecques, griegas*, s. 73: *pandur*, s. 95: *anfeuchten*, s. 97: *quitt*, s. 107: *знати як свиня по-латинськи*, s. 114: lze tu uvést i rus. *тпуд*, s. 126 také: *člověk do nepohody*, s. 132: *esse*, s. 133: Thatcherové, s. 134: *Gesamtkunstwerk*, s. 157: existuje něm. maskulinum *Tapet*? běžné je *die Tapete*, s. 163: Ballyho, s. 205: *Gröschel*, s. 209: *propior*, nikoli *proprior*. Passim: *Мокиенко* > *č. Mokijenko*.

Zevrubný popis projektu historicko-etymologického slovníku české frazeologie, který tvoří jednu ze závěrečných kapitol knihy (199–211), dokazuje – stejně jako všechny předcházející výklady v knize – že autorka díky své pozoruhodné erudici uplatní své poznatky i v tomto rodicím se díle, které se nepochybně stane nezanedbatelným přínosem pro českou frazeologii.

Závěrem lze ještě jednou vyslovit L. Stěpanovové uznání za práci, která žádoucím směrem posunuje výzkum v oblasti frazeologie, dává hlouběji nahlédnout do sfér, v nichž se svérázně projevuje bohatství jazyka, a přispívá tak výrazně k lingvistickému bádání.

Stanislav Žaža

Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация. Отв. редактор Л. П. Крысин. Российская академия наук. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова, Москва: «Языки славянской культуры», 2003. Studia philologica. 568 s. ISBN 5–94457–084–9.

Ruskou lingvistiku tzv. tranzitivního a posttranzitivního období (od poloviny 80. let do konce 20. stol.) charakterizuje zejména zvýšený zájem o sociolingvistická témata, přirozeně související s dramatickými změnami ruské společnosti v posledním dvacetiletí. Za dosavadní vyvrcholení výzkumných a publikačních aktivit v této oblasti lze považovat kolektivní publikaci badatelského týmu Institutu ruského jazyka V. V. Vinogradova Ruské akademie věd pod vedením L. P. Krysina *Sovremennyj russkij jazyk: Socialnaja i funkcionalnaja differenciacija*, vydanou v Moskvě v r. 2003.

Publikace shrnuje dílčí výzkumy v oblasti sociální struktury současné ruštiny. Na bohatém, živém a různorodém jazykovém materiálu autofi přesvědčivě dokládají obecně známou tezi, že mezi jazykem a společností, jejíž potřeby jazyk obsluhuje, existují složité a mnohostranné vztahy